

Kari Kaunismaa

Neuvostoliiton historianopetus 1960-luvulla

Sosialistinen järjestelmä ja Neuvostoliitto kestivät 70 vuotta Venäjällä. Merkkejä etenkin talouden rapautumisesta oli olemassa hyvin pitkään. Maatalous tuotti heikosti, ja NL joutui tuomaan elintarvikkeita ulkomailta 1950-luvulta alkaen. Teollisuus jähmettyi venäläisten tutkijoiden, mm. Šumilovin, mukaan sotaa edeltäneelle tasolle, lukuun ottamatta asevarustelun huippua. Pysin selvittämään, miten ihmiset saatiin kuitenkin uskomaan viralliseen järjestelmään. Tähän vastaa lyhyesti NL:n keskikoulun historianopetuksen metodikirjan laatijan, A. A. Vaginin lause kaikkia kansalaisia koskevasta kouluopetuksesta: "Historiallisen ymmärryksen järjestelmä on yksi tärkeimmistä kommunistisen maailmankatsomuksen perusteista."

Olen viime vuosina tutkinut Neuvostoliitossa ja Venäjän federaation keskikouluissa käytettyjä historian oppikirjoja. Tämän artikkelin lisäpontena oli se, että mm. presidentti Mauno Koivisto kertoo 80-vuotishaastattelussaan Helsingin Sanomissa lukeneensa venäläisiä koulukirjoja, mitä niissä opetetaan, millainen maailmankuva annetaan. Myös presidentti Vladimir Putin (s.-52) on opiskellut juuri tätä neuvostohistoriaa koululaisena Leningradissa. Em. Vaginin kirjan "Metodika prepodavaniija istorii v srednei škole", Keskikoulun historianopetuksen metodiikka (1968) lisäksi tärkeimpinä lähteinäni olivat saksalaisen Klaus Mehnertin kirja "Neuvostoihminen" vuodelta 1959, sekä Kölnissä vuonna 1971 julkaistu teos "Reformen und Dogmen in Osteuropa". Lisäksi minulla on ollut tilaisuus haastatella Paimiossa vierailleita historianopettajia Pietarista Tjumeniin ja Moskovasta Donin Rostoviin asti. Oma, vuonna 1974 alkanut kokemukseni itänaapurista syventyi ratkaisevasti toimiessani Moskovian suomalaisen peruskoulun rehtorina 1998–2000.

Millainen Neuvostoliitto oli?

Neuvostoliitto oli totalitaarinen, yhden puolueen hallitsema, vapaata tiedonkulkua tehokkaasti estävä valtio. Siksi on mielenkiintoista, että vasta vuonna 1966 perustettiin ensi kertaa Sivistysministeriö hoitamaan yhteisesti yleissivistävää koulua ja opettajankoulutusta. Neuvostoaikana yritettiin kolmasti "hyppyä eteenpäin": sotakommunismien aikana 1918–20, ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana 1928–31 sekä Hruštšovin markkinoiman kommunismin siirtymisen aikana 1959–64. Joka kerta kasvatus ja sivistys olivat avainasemassa.

Tärkeimpiä näkökulmaeroja länsimaiseen historiakäsitykseen ja sen opettamiseen oli käsitys historian etenemisen lainmukaisuudesta ja historian toimimisesta luonnontieteiden tavoin. Jo marxismin perusteissa esitetään ihmiskunnan kehitys seuraavasti: alkuyhteiskunta – orjanomistus – feodalismi – kapitalismi – sosialismi – kommunismi. Oppilaisissa oli kehitettävä neuvostopatriotismin korkea tunto, kasvatettava valmius puolustaa sosialistista isänmaata, kasvatettava oppilaat tuntemaan solidaarisuutta kaikkia vapautensa ja itsenäisyytensä puolesta taistelevia kansoja kohtaan, vastustettava oppilaiden tietoisuuteen tunkevaa porvarillista ideologiaa, joka edustaa vierasta moraalaa.

Kuten Marxinsa lukeneet tietävät, itse Marx olisi ollut 1960-luvulla todennäköisesti revisionisti, koska hän olisi pitänyt ehdottomasti reaaliosialismia vieraantuneena ihmisyydestä – ei pelkästään omistus- ja tuotantosuhteiden takia – vaan enemmänkin valtavan sotilaallis-byrokrattisen alustusjärjestelmän, jota mikään järjestelmä ei ole tehnyt niin kokoaikaiseksi ja kaiken kattavaksi kuin eristynyt, konservatiivinen, alkuperäisen parannusoppinsa vallan välineeksi alentanut sosialismi. Rautaesiripun takana 60-luvun liberalisointi päättyi Tšekkoslovakian miehitykseen 21.8.1968. Brežnev rehabilitoi Stalinin suurena sodanjohtajana jo 1965. Brežnevin opin mukaan NL:lla oli oikeus torjua kaikki hegemoniaansa Itä-Euroopassa uhkaavat tekijät.

Kun siis läntisessä Euroopassa etenkin vuoden 1968 opiskelijaliikehdintä ravisteli voimakkaasti vanhoja rakenteita ja viitoitti tietä huomattaviin uudistuksiin myös historian ja yhteiskuntatutkimuksen alalla, Neuvostoliitto ja sen johtama blokki jähmettyi paikalleen, ja pikemminkin taantui. Tämä oli yksi virstanpylväs sosialistisen järjestelmän kehittämisessä sisältä ontoksi, mikä oli tärkein syy sen romahtamiseen parikymmentä vuotta myöhemmin.

Vielä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen juuri historianopetuksessa ei tapahtunut haastattelemieni historianopettajien mukaan suuria muutoksia. Vaikka oppikirjoista poistettiin viittaukset Marxiin, Engelsiin ja Leniniin, historian tapahtumia selitettiin edelleen luokkataistelun ja yhteiskuntamuodon muuttumisen avulla. Useat vanhemman polven opettajat opettivat 2000-luvun alussa edelleen tapojaan ja sisältöjä muuttamatta. Suurin osa opettajista on kuitenkin tyytyväinen mahdollisuuteen valita materiaalin sisältö ja avartaa näkökulmaa muutenkin. Haastattelujeni sävystä voi päätellä, että kommunismi ei ole palaamassa Venäjälle, vaikka vuoden 2003 duuman vaalien ja Kremlin johtamien totalitaaristen rajoitusten vuoksi niin voisi otaksua. Presidentti Putin on toisaalta itse kysynyt, miten sananvapautta voi rajoittaa, kun sitä ei ole koskaan Venäjällä ollutkaan. Tämän artikkelin kirjoittamisen jälkeen joukko älymystön edustajia ja journalisteja julkaisi Moskovassa vaatimuksen vuoden 2008 vapaista vaaleista. Heidän mukaansa kaikki valtionhallinnon elimet on jälleen täytetty neuvostovallan evp. upseereilla. Tämä Putinin johdolla tapahtunut kehitys tulee johtamaan demokraattisten instituutioiden lopulliseen romuttamiseen Venäjällä.

Neuvostohistorian välttämättömät perusasiat

Neuvostokoululaisten kuului vähintään oppia, miten ensimmäiset ihmiset elivät, missä syntyivät ensimmäiset valtiot, orjatyön merkitys pyramidien rakentamisessa, kuinka rohkeat kreikkalaiset puolustivat maataan Persian Xerxestä vastaan, Spartakuksen johtama Rooman orjakapina, mongoli-tataarien ies ja sen poistaminen, talonpoikaissodat,

jakobiinien teot Ranskan vallankumouksessa, dekabristikapinan sankarit, Pariisin kommuuni, Kansan tahto –järjestön traaginen kohtalo, Leninin elämäkerta, Lokakuun kumouksen vaiheet, Puna-armeijan voitto valkokaartilaisista sekä NL:n voitto Suuressa Isänmaallisessa sodassa. Pidän mielenkiintoisena kreikkalaisten ihailua NL:ssa, kun 1960-luvun Suomessa Thermopylain taistelua pidettiin historianopetuksessa talvisodan allegoriana. NL:ssa sitä verrattiin vietnamilaisten taisteluun "amerikkalaisten imperialistien hyökkäystä" vastaan.

Vagin määrittelee tieteellis-ateistisen maailmankatsomuksen rakentamisen jopa tärkeämmäksi kuin esteettisen kasvatuksen – ja se on paljon, koska pelkästään taidetta koskevaa aineistoa on historiankirjoissa hyvin runsaasti. Kirja neuvoo perusasian: on käsiteltävä ensin muinaisen Egyptin uskonto, sitten Kreikan ja viimeksi kristinusko, sekä yhdistettävä myytti Kristuksen ylösnousemuksesta myytteihin Osiriksen ylösnousemuksesta. Kuitenkin jälleen esim. nykyinen presidentti Putin on julkisesti kertonut, että hänet on lapsena kastettu ortodoksisen uskoon. Lausunto on kuitenkin hyvin tarkoituksenmukainen Venäjän nykyisissä poliittisissa oloissa. Ortodoksinen kirkko saattaa olla ainoa moraalin lähde entisen maailmanjärjestyksen romahdettua. Asennekasvatuksen tavoite on tarkoin määritelty: oppilaan on rakastettava isänmaata, tunnettava solidaarisuutta sorrettuja työläisiä kohtaan, ja toisaalta vihattava sortajia, orjanomistajia, feodaalierroja, työväen vihollisia jne. Vagin tunnustaa suoraan, ettei tätä voi saavuttaa pelkästään älyyn vetoavalla metodilla, vaan vetoamalla oppilaan tunteisiin. Opettajajohtoisuus oli kiveen hakattua: enintään yksi kuudesosa tunnista eli 8 minuuttia on sellaista aikaa, jossa oppilaan on mahdollista päästä vastaamaan. Kun luokissa oli keskimäärin 25–30 oppilasta, ja opettaja käytti myös keskustelujasta puolet, yhden oppilaan käytettävissä oli runsaat 10 sekuntia puheaikaa.

Käytännön historiantunti

Klaus Mehnert on kuvannut – tosin jo 50-luvulla – toteutunutta neuvosto- opetusta siperialaisessa koulussa. Heti NKP:n 20. puoluekokouksen jälkeen tässä kaukaisessa koulussa on juuri selvitelty Hruštšovin teesejä "eri teistä sosialismiin" ja "rauhanomaisesta rinnakkaiselosta". 10. luokan opettaja kuulustelee, ja eri oppilaiden täytyy mennä yksitellen taululle ja mahdollisimman sanatarkasti toistaa ulkomuistista, mitä ovat kaksi päivää aikaisemmin opettajan sanelun mukaan kirjoittaneet vihkoihinsa. Puolen tunnin sisään ehtii vain kolme oppilasta vuorolleen. Arvosana kirjoitetaan kunkin oppilaan vihkoon ja se hänen on näytettävä vanhemmille allekirjoitusta varten, minkä lisäksi se merkitään luokkapäiväkirjaan.

Opetuksen muutos

Mehnert kuvaa sattuvasti sitä, kuinka poliittista linjaa ja henkilöiden suosimista puolestaan muutettiin tarvittaessa yhdessä yössä. Tämä ulottui kaikkiin neuvostotasavaltoihin sekä muihin sosialistisiin maihin. Heti toisen maailmansodan jälkeen opetuksen paine oli räikeimmillään. Niinpä Neuvosto-Virossa opettajia koulutettiin 1948 seuraavasti sodan ratkaisuvaiheesta: "Euroopan kansat kohtasivat ensimmäistä kertaa silmästä silmään neuvostoihmisen, soturin, näkivät tämän korkeat moraaliset arvot ja täyttyivät ihmetyksestä ja rakkaudesta tätä kohtaan." Samoin muistutettiin vihan ja koston tarpeellisuudesta: "Häviö Japanille 1904–05 jätti huonon muiston kansan mieleen ja se odotti kosta. 40 vuoden kuluttua se onnistui. NL oli osapuolena syyskuun 1945

rauhansopimuksessa, jossa Japani antautui ehdoitta."

1960-luvulla siteerattiin Stalinin lausetta, jonka mukaan oikeutettu sota on sellainen, joka ei pyri valloituksiin, vaan vapautukseen. Se on sota, jota kansa käy puolustautuakseen äkillistä hyökkäystä tai alistamisyritystä vastaan, tai sota, jolla kansa vapautuu kapitalismin orjuudesta, tai vihdoin sellainen sota, jonka tarkoituksena on vapauttaa siirtomaat tai -alueet imperialismin ikeestä. Epäoikeutettu sota puolestaan on sellainen, joka pyrkii alistamaan tai orjuuttamaan vieraita maita. Ei ole tiedossa, kirjoittiko Stalin tämän ennen vai jälkeen talvisodan, mutta NL noudatti sitä edelleen 60-luvulla, ja sen argumentointi suoritettiin muutettavat muuttaen koulujen historiantunneilla.

Venäjän federaation johdossa on 2000-luvulla runsaasti henkilöitä, jotka ovat opiskelleet historiansa juuri näiden neuvostomallien mukaan. Jos tuntee asiat ja tavan, joilla heitä opetettiin, on mahdollista ymmärtää osa Venäjän politiikan käänöksistä ja kehityksestä.

Kari Kaunismaa

Kirjoittaja Kari Kaunismaa on Paimion Vistan koulun rehtori ja Turun yliopiston poliittisen historian jatko-opiskelija. Hän toimi Moskovan suomalaisen peruskoulun rehtorina 1998–2000.

ENNEN JA NYT

Historian tietosanommat